

BATIYA NELER ÖĞRETTİK ?

Vehbi BELGİL

Batıya ve Batı yoluyla bütün insanlığa öğrettiklerimizin başında, kuşkusuz, "Çiçek Aşısı" gelmektedir. Fakat, bize okullarda, çiçek aşısını İngiliz bilgin Edward Jenner'in (1749-1823) bulunduğunu o kadar söylemişlerdir ki, biz, bu konuda başka bir gerçeğin olabileceğini aklımızın ucundan bile geçirmeyiz. Esasen, çiçek aşısı sayesinde çiçek hastalığı salgını diye bir şey kalmadığı için, 20. yüzyıl insanları olan bizler, çiçeğin önemli bir hastalık olmadığı duygusuna kapılmışızdır. Oysa, çiçek, en az veba veya kolera kadar korkunç bir hastalıktır, İngiltere'nin en büyük operatörlerinden ve tıp tarihçilerinden biri olan Kenneth Walker'ın ilk kez 1954'te yayınladığı Tıp Tarihi (The Story of Medicine) adlı yapıtında belirtildiğine göre, 18. yüzyıl Avrupası'nda çiçek salgınından 60 milyon kişi ölmüştür. O dönemde, her ülkede halkın %80'inin er geç çiçeğe yakalandığı ve halkın dörtte birinin çiçekten öldüğü, kör olduğu ya da çiçek bozuğu olduğu hesaplanmıştır.

Yine aynı yapıta göre, İngiliz tarihçisi Macaulay, bu afet hakkında şöyle yazmıştır: "Çiçek, ölüm meleklerinin en korkuncu idi. Veba afeti son derece hızla yayılıyordu. Fakat, bu hastalık, bir insanın ömrü içinde kıyılarına bir veya iki kez geliyordu. Çiçek ise her an vardı. Bu afet mezarlıkları dolduruyor, henüz vurmadıklarını dehşetten titretiyordu.

Çiçek, Amerikalılar tarafından, Kızılderililerle savaşında tarihin ilk mikrop savaşına örnek oluşturacak biçimde kullanılıyordu: Çiçekten yatan Amerikalıların mendilleri, yorganları zavallı yerlilere bırakılıyor, böylece yaratılan kitle salgını, her şey-

den habersiz zavallıların, topraklarını gereği gibi savunamamalarına yol açıyordu.

BİR UYANIKLIK

Böyle bir hastalığa karşı bir çok önlemler denenmiş, fakat, sonuç alınmamıştır. Sonuç, Üçüncü Ahmet (1703-1730) zamanında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ni yapmış olan Wortley Montagü'nün karısı Mary Montagu tarafından alınmıştır. Montagu ailesi İstanbul'a Mayıs 1717'de varmış, 1718 temmuzuna kadar kalmıştı. Yani, başkentimizde 15 ay kalmıştı.

Sefire, diplomatik faaliyetlerde, kocasının sağ kolu durumunda idi. Türk kadınları gibi giyiniyor, Türk mahallelerine giriyor, her sınıftan Türk kadını ile ahbaplık kuruyordu, Türkiye'de kamuoyunun durumunu bu yolla öğrenip hemen kocasına iletiyordu. Lady uyanık bir kadın olduğu için sadece siyasi söylentilerle değil, halkın gündelik yaşamı ile de ilgileniyordu. İşte Lady Montagu, çiçek aşısının ülkemizde nasıl uygulandığını böyle öğrendi. Sözün bundan aşağısını zeki Lady'ye bırakalım:

ASILANMA BAYRAMLARI

"Hastalıklar konusunda, size, muhakkak burada bulunmanızı isteyecek bir şey anlatacağım. İngiltere için bir felaket olan çiçek hastalığı "aşı" diye bir buluş sayesinde, burada hiç kimseye zarar vermiyor. Aşı, anlatacağım yönteme verilen bir adı.

Bir çok ihtiyar kadın, her yıl Eylül ayında, büyük sıcaklar sona erince, halkı asılamayı iş edinmişler. Halk, birbirine haber göndererek, aileleri içinde çiçeğe yakalanmak isteyenlerin bulunup bulunmadığını öğreniyor. Sonra, bu amaçla eğlenciler düzenleniyor.

Genellikle 15-16 kadın bir araya toplanınca, ihtiyar kadın, elinde bir ceviz kabuğu dolusu çiçek hastalığı maddesiyle geliyor ve hangi damarınızın açılmasını istediğinizi soruyor. İhtiyar gösterdiğiniz damarınızı büyük bir iğne ile hemen açıyor. Bu açma size, bir sıyrığın vereceği kadar acı veriyor. Kadın, sonra, bir iğnenin ucunun alabileceği kadar aşı maddesini (zehiri, diyor Lady) damara koyuyor ve küçük yarayı sert kabuklu bir yemişin boş kabuğu ile kapatıyor. Kadın, bu biçimde 4-5 damar açıyor... Çocuklar veya genç hastalar günün geri kalan kısmını bir arada oynayarak geçiriyorlar. Bu hal aşının sekizinci gününe kadar böyle gidiyor. Sekizinci gün ateş yükseliyor. O zaman iki gün, çok az durumlarda üç gün, yatakta yatıyorlar. Yüzlerindeki yara sayısı çok az durumlarda 20 veya 30'un üstüne çıkıyor. Fakat, bu yaralar yüzde hiç bir iz bırakmıyor. Sekiz gün sonra da hastalardan önceki durumlarından daha iyi duruma geliyorlar... Vatanımı çok sevdiğim için bu yararlı buluşun İngiltere'de de yayılmasını istiyorum..."

ÖRNEĞİ KENDİ VERİYOR

Lady Montagu oğlunu İstanbul'da, kızını da Londra'ya dönüşünde aşılatıyor. Hatta, dönemin İngiliz vefahhahlarının aşılmasına yardımcı oluyor.

Fakat, geri kafalılar Büyük elçinin eşine karşı harekete geçmekte gecikmediler. Bunların başında da, Tıp Fakültesi'nin hocaları geliyordu. Papazlar, çiçek aşısının, Tanrı'nın işlerine karışmak olduğunu söylüyorlardı. Çünkü aşı, günahkârların Tanrı tarafından çiçek hastalığı ile cezalandırılmasını önliyordu.

Çiçek aşısının büyük yığınlara yayılması Sutton adlı bir İngiliz sayesinde oldu. Sutton doktor değildi, fakat, bu durumu, onun bir "Aşı Evi" açmasını önlemedi. Halk aşışya büyük ilgi gösterdi. İki oğlunu yardımcı olarak yanına alan Sutton kısa sürede 18 bin

kişiyi aşıladı. Bunların sadece 5 tanesi ölmüştü. Başarı çok büyüktü.

Aşı, Cotton Mather, adlı biri tarafından Amerika'ya da götürüldü. Aşıya düşmanlık orada daha büyük boyutlarda oldu. Hatta Mather'ın çalıştığı odaya bir el bombası atıldı. Bereket versin Mather o sırada içerde değildi.

Zabadiel Booylston adlı Bostonlu doktor da, yine aşı yüzünden halk tarafından az kaldı linç ediliyordu.

Fakat, kör inançların savunucuları, sonunda yenilmiş, aşı yüze çıkmıştır.

EDWARD JENNER'İN ROLÜ

Yazımızın bu noktasında, çiçek aşısının uygulanmasında Edward Jenner'in ne rolü olduğu sorulabilir.

Jenner 1749'da doğmuştur. Yani, aşının Türkiye'den götürülmesinden taht adaylarının aşılmasından, Sutton'un on binlerce kişiyi aşılmasından ve yine aşının Mather ve Booylston tarafından Amerika'da geniş ölçüde uygulanmaya başlamasından 30 küsur yıl sonra, 30 yıl da Jenner'in yetişme dönemine ayırırsak, demek, çiçek aşısının dünyaya yayılmasından 60 küsur yıl sonra Jenner çiçek aşısı ile uğraşmıştır. Mesieği doktorluk olan Edward Jenner'in bütün bu gelişmelerden hiç haberi yokmuş gibi bir sav asla geçerli olamaz.

Durum böyle olmakla birlikte, yukarıda adını ve yaptının adını verdiğim tıp tarihçisi Kenneth Walker, özet olarak yukarıda anlattıklarımızın hemen arkasından Jenner'in çiçek aşısı konusundaki buluşunu anlatmakta, arada hiç bir bağlantı kurmamaktadır.

Kanımızca, Jenner bu işi bilimsel olarak ilk ele alan ve bu konuda ilk yapıt veren bir araştırmacıdır. Bilginin bu işle ilgili yaptının adı Çiçek Aşısının Nedeni ve Etkileri Üzerinde Bir Araştırma (Inquiry Into the Cause and Effects of the Variolae Vaccinae)'dir ve Lady Montagu'nun savaşımlarından 80 yıl sonra yayınlanmıştır. yani 1798'de.

Ancak 80 yıl içindeki gelişmelere karşın Jenner de kör inançlarla savaşmak zorunda kalmıştır. Kimileri, böyle yapay olarak yaratılan hastalığın salgılarına yol açacağını, kimileri, aşı olanların inekte olduğu gibi boynuz ve kuyruklarının çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Hatta Jenner'in kitabının yayımlandığı 1798 yılında bir de Aşı Düşmanları Derneği (Anti-Vaccination Society) kurulmuştur. Derneğin amacı Jenner'le savaşım idi.

Voltaire ne diyor?: Voltaire "Felsefî Mektuplar" adlı yapıtındaki 11. mektubu bu çiçek aşısı konusuna ayırmıştır.

ÇİÇEK AŞISI VE VOLTAİRE

İşte Voltaire'in mektubu:

İngilizlerin deli ve kudurmuş oldukları Hıristiyan Avrupa'da fıslıtı halinde söylenmektedir. **Deli** imişler, çünkü çocuklarını, çiçek hastalığına yakalanmaları için çiçek hastalığına yakalıyorlarmış; **kudurmuşlarmış**, çünkü, gelip gelmeyeceği belli olmayan bir hastalığa yakalanmamaları için bu çocuklara belli ve korkunç bir hastalığı büyük bir istekle geçiriyorlarmış. İngilizler ise bu konuda şöyle diyorlar:

"Öbür Avrupalılar korkak ve soysuzlaşmış insanlardır, korkaktırlar, çünkü çocuklarının biraz canlarının acımasından ürküyorlar; soysuzdurlar, çünkü onları bir gün çiçek hastalığından ölmeye hazır durumda buluyorlar."

Bu tartışma kimin haklı olduğu hakkında bir yargıya varabilmesi için, İngiltere dışında büyük korku ile söz edilen ünlü aşının öyküsünü aşağıda veriyorum:

* Çerkezistanlı kadınlar çocuklarını, altı aylık bile olsalar çiçeğe yakalatmayı çok eski zamanlardan bu yana gelenek edinmişler. Bunun için çocukların kollarını çiziyor ve buraya, başka bir çocuğun vücudundan özenle aldıkları bir apseyi koyuyorlar. Bu

apse, üzerine konduğu kolda, mayanın bir hamur parçasında yaptığı etkiyi yapıyor, orada kabarıyor ve kendisindeki özellikleri kana yayıyor. Kendisine yapay olarak çiçek hastalığı aşılanan çocuğun yaraları, aynı hastalığı başkalarına da geçirmeye yarar. Çerkezistanda bu hemen her gün yapılıyor; ve ülkede kazara hiç çiçek hastalığı yoksa, başka yerlerde halk kötü bir yıl için nasıl üzülsünse burada da öyle üzüyor. Başka ülkeler insanlarına çok garip gelen bu geleneğin Çerkezistanda yerleşmesinin nedeni bütün dünya için geçerli bir neden: Evlat sevgisi ve çıkar.

KIZLAR GÜZEL OLSUN DİYE...

Çerkesler yoksuldu, kızları güzeldir; buyüzdün, en çok sattıkları şey bu güzel kızlardır. Osmanlı Padişahları'nın, İran haremlerine ve bu değerli malı satın alıp evlerinde bulunduracak derecede zengin olanların haremlerine güzel kadın temin ederler. Bu kızları, gayet ince ve kıvrak danslar öğrenecek, satılacakları kanıksanmış efendilerinde en kösnü uyandırıcı biçimde, namuslarına el sürmeden yetiştirilirler. Bu zavallı yaratıklar, nedenini anlamadan, derslerini anneleriyle her gün tekrarlarlar.

Ancak, bir baba ve bir annenin, çocuklarına iyi bir eğitim vermek için katlandıkları büyük zahmetlerin bir anda havaya gittiği de oluyordu. Çünkü, aileye çiçek hastalığı geliyordu; kızların biri bu hastalıktan ölüyor, bir başkası gözünü kaybediyor, bir üçüncüsünün burnu şişiyordu; ve zavallı ana baba bütün geçim vasıtalarını kaybediyorlardı. Hattâ, çiçek hastalığının salgın biçimini aldığı zamanlarda, bu işin ticareti bir kaç yıl duruyor, bunun sonucu olarak da İran ve Türk saraylarında büyük bir kız kıtlığı baş gösteriyordu.

Ticaretle geçinen bir ulus, çıkarları konusunda çok uyanık olur ve ticaretine yararlı olabilen bilgilerin hiç birini öğrenmemelik etmez. Çer-

kesler, bütün vücudu saran çiçek hastalığına bin kişide ancak bir kişinin iki kez yakalandığının, bir çok hallerde işin üç veya dört hafif çiçekle geçiştirildiğinin, fakat bunların asla iz bırakıcı ve tehlikeli cinsten olmadığını; kısacası insanın bu hastalığa, tam biçimi ile bir kezden fazla yakalanmadığının farkına vardılar. Farkına vardıkları başka bir şey de şu oldu: Çiçek hastalıkları, çok hafif geçiştirildikleri ve çiçek yaraları, delmek için ancak nazik ve ince derilerle karşılaştıkları hallerde yüzde hiçbir iz bırakıyorlardı. Bu doğal gözlemlerden şu sonuca vardılar: Altı aylık veya bir yaşında bir çocuk çiçek hastalığını hafif atlatırsa ölmüyor, çiçek bozuğu olmuyor ve yaşının sonuna kadar bir daha bu hastalığa yakalanmıyordu.

Bu durumda çocuklarının yaşamını ve güzelliklerini korumak için onlara küçük yaşta çiçek hastalığı aşılamağa başka çare kalmıyordu. Ve böyle yapıldı, bunun için de, bulunabilen en tam ve en uygun çiçek hastalığından alınan bir yara bir çocuğun vücuduna aşılandı. Denemenin başarıya ulaşmaması diye bir şey olamazdı. Akıllı kimseler olan Türkler bu geleneği hemen benimsediler. Ve bugün İstanbul'da, oğlunu ve kızını memeden kestirirken çiçek hastalığı aşılatmayan Paşa katiyen yoktur.

KURTARICI PRENSES

Kimi kimseler, Çerkeslerin, bu geleneği eski zamanlarda Araplardan aldıklarını ileri sürerler fakat biz bu tarihi noktanın aydınlatılmasını Benediktin rahiplerine bırakıyoruz. Bunlar bu konuda, içinde kanıtlarla cilt cilt büyük kitaplar yazmakta kusur etmeyeceklerdir. Benim bu hususta söyleyeceğim şey şu: Birinci George'un (1714-1727) iktidarının ilk yıllarında, İngiltere'nin en zeki ve en uyanık kadınlarından biri olan Bayan Wortley-Montaigu, sefir kocası ile birlikte İstanbul'da iken bu memlekette doğur-

duğu bir çocuğa çiçek hastalığı aşılatmakta tereddüt etmemiş. Özel rahibi, bu aşının Hıristiyanlığa uygun olmadığını, ancak kâfirler de (yani Müslümanlarda) başarılı olabileceğini söylemişse de dinletememiş. Bayan Woortley'in oğlu aşından sapasağlam çıkmış. Bu hanım, Londra'ya dönünce, durumu şimdiki kraliçe olan Gales Prensesine anlatmış. Şunu itiraf gerekir ki, ünvanlar taşlar bir yana, bu prenses bütün sanatları teşvik etmek ve insanlara iyilik etmek için yaratılmış, kendisi tahtta sevimli bir filozof; hiç bir öğrenme fırsatını, hiç bir cömertlik fırsatını kaçırmıyor; bu prensesdir ki, Milton'un (ünlü İngiliz şairi, 1608-1674) bir kızının hayatta olduğunu ve sefalet içinde yaşadığını öğrenince kendisine derhal büyük bir hediye göndermiştir: rahip Courayer'yi (İngiliz kilisesinin de din bakımından yasallığını savunduğundan İngiltere'ye sığınmak zorunda kalmış bir katolik rahibi) bugün himaye eden, bu prenses-1675-1729) ile Leibnitz (Alman bilgin ve filozofu, 1646-1716) arasında aracılık lutfunda bulunan yine bu prensesdir.

İşte bu prenses, çiçek aşısının ne olduğunu öğrenir öğrenmez, bunun denemesini idam mahkûmu 4 canı üzerinde yaptırmış ve böylece de bunların hayatını iki kez kurtarmıştır. Çünkü, onları sadece sehpadan kurtarmakla kalmamış, suni çiçek hastalığı sayesinde onları, büyük olasılıkla yakalanıp belki de daha ileri bir yaşta öldürecek olan doğal çiçek hastalığından da kurtarmıştır.

Bu denemenin yararlılığına kanaat getiren Prenses çocuklarını aşılatmış. İngiliz halkı da kendisini izledi. O zamandan beri de en az 10.000 aile çocuğu yaşamlarını bir o kadar kız da güzelliklerini kraliçe ile Bayan Wortley-Montaigu'y borçlu bulunmaktadır. O zaman bu aşı Fransa'da kullanılsaydı binlerce insanın yaşamı kurtardı.